

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.1>

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНСТРУКТИВІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПРИНЦИПУ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено філософський аналіз конструктивізму як методології наукового дослідження та науки загалом крізь призму її проєктування на стан сучасного наукового дискурсу. Розглянуто важливість історичної генези підходів, що сформували сучасну методологію конструктивізму. Окреслено основні концептуальні розбіжності трактування наукового пізнання посткласичною та постнекласичною раціональностями. Проаналізовано методологічні засади розмежування розуміння суб'єкта дослідження крізь призму класичної та некласичної епістемологій. У контексті методології науки досліджено впливи конструктивізму на формування та здійснення наукових досліджень у межах гуманітарних та точних наук. Розглянуто критику релятивістського трактування поняття «істинне знання» як загрозу розвитку наукового дискурсу. Окреслено ознаки та специфіку комунікативної та посткласичної раціональності загалом. У межах конструктивістської парадигми розглянуто критику трактування процесу наукового пізнання як дзеркального відображення дійсності. Охарактеризовано коеволюційний підхід як базовий принцип становлення нової епістемологічної парадигми. Досліджено концепцію «конструктивного реалізму» в контексті синтезуючого підходу основних «догматів» конструктивізму та реалізму. Проаналізовано принцип «творчості» як основний принцип коеволюційного підходу. Розглянуто суб'єкт-суб'єктну та об'єкт-об'єктну структури наукового пізнання в контексті посткласичної та постнекласичної епістемологій наукового пізнання. Обґрунтовано необхідність присутності синергетичного принципу формування наукової моделі конструювання реальності в межах конструктивного реалізму як методології конструювання соціальної реальності.

Ключові слова: конструктивізм, конструктивний реалізм, методологія науки, наука, посткласична епістемологія, гуманітарна технологія, реальність, раціональність, свідомість, суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання.

Наука у XXI столітті розвивається та функціонує в драматичну епоху. Неврівноважений, нестабільний, катастрофічний світ – так визначають нинішній стан цивілізації вчені. Через конфліктність, суперечливість першої, другої та третьої віртуальної природи світ став усе більш плінним, фрагментарним, хаотичним і, по суті, штучно сконструйованим. У цьому контексті виникають такі питання: як можливе буття в умовах антропоєкологічної кризи, культурних розломів, транзитності суспільного розвитку? Як можливе адекватне пізнання в умовах наростаючої плінності, деонтологізації буття, його невіддільності не тільки аналізу, а й надійній фіксації? За такої ситуації пошук ефективних гуманітарних технологій запобігання системній антропоєкологічній катастрофі, їхнього адекватного теоретико-методологічного обґрунтування набуває доленосного значення.

Феномен посткласичної раціональності, зокрема епістемології, є відповіддю на виклики антагоністичних проблем сучасності. Причому завданням посткласичної епістемології є не просто абстрактне акцентування на важливості гуманітарних техноло-

гій, а й випереджальна рефлексія щодо небезпечних наслідків застосування багатьох із них, стимулювання розробки технологій, які будуть протистояти деструктивним їхнім різновидам.

Некласична раціональність ставить під сумнів постулати класичної науки щодо існування реальності незалежно від суб'єкта та умов пізнання. Для некласичного суб'єкта, зокрема суб'єкта квантово-реалістичної фізики, реальність виступає як те, що конструюється в мисленневих та натуральних техніко-наукових експериментах, а також за допомогою рефлексій над ними.

Обґрунтування на цій підставі нового, квантово-релятивістського світогляду знайшло своє відображення, зокрема, в принципі відповідності об'єкта до засобів виміру, в ефекті Енштейна-Подольського-Розена, в принципі доповнюваності Н. Бора, в антропному принципі. Акцентування на суб'єктивно-релятивістському характері істинності знань також зумовлене дослідженнями культурно-історичної природи наукового пізнання. Всі ці фактори зумовили постановку питання про невід'ємну часово-просторову включеність ментальних чинників у світобудову, а також про необхідність осмислення онтологічного статусу свідомості в пізнанні та осягненні світу. Квантово-релятивістське світобачення, яке ґрунтується на атрибутивній сутності суб'єкта пізнання як спостерігача та співучасника, відобразилось і на результатах досліджень, які залежно від перебування об'єкта в різних системах координат та суб'єктивізації самого процесу пізнання суттєво відрізняються. Як зазначає В. Войцехович: «Об'єктивна істина як ідеал наукового пізнання розмивається та стає суб'єкт-об'єктною істиною, що залежить від світогляду та установок суб'єкта, який пізнає, його методології та засобів дослідження» [5, с. 48].

Усе більшу роль людського чинника у науковому пошуку можна простежити й у посткласичному етапі розвитку наукової раціональності. На цьому факті наголошує низка дослідників: С. Кримський [11], М. Попович [19], В. Лекторський [13], Ю. Мельков [17]. Усі вони акцентують на тому, що об'єктність і суб'єктність можливостей та меж науки, по суті, задаються та програмуються антропним принципом. Виражаючи основоположну ідею посткласичної раціональності, – єдність людини та світу, духовного та матеріального – цей принцип є ключовим у вирішенні науково-методологічних, соціокультурних, аксіологічних та екологічних перспектив виживання та розвитку людства.

Треба наголосити, що некласична раціональність зовсім не заперечує класичну, а лише експлікує її просторові межі, демонструючи обмеженість ідеалу об'єктивного наукового дискурсу, акцентуючи вплив її ціннісних орієнтацій на конкретний результат дослідницького процесу. Зокрема, з розвитком інформаційно-комунікативних технологій відбувається трансформація наукового етосу, його вписування у сучасну інформаційну культуру. У цьому контексті відбувається реабілітація властивого для архаїчних суспільств мережевого способу організації та здійснення комунікації, який максимально стимулює інноваційну діяльність, об'єднує в єдиний організм наукове товариство. Тому цілком обґрунтованим є твердження, що на межі ХХ–ХХІ століть у філософії та пізнанні відбувається перехід від нормативного розуму до комунікативної раціональності [3, с. 163–164]. Суб'єкт посткласичної науки постає не як наперед визначений, а як конструйований у просторі мережевих соціальних і міждисциплінарних взаємин, який втілює у собі риси колективного суб'єкта пізнання.

Одним із виявів комунікативної реальності є її фрагментація, що виражається в парадоксальному об'єднанні реального та віртуального, у розмитості центру та периферії, у втраті цілісного просторово-часового образу реальності та у потязі до індивідуалізованості множинності суб'єктивних конструцій реальності, що є загрозою налагодження

цілісного смислового зв'язку [3, с. 162]. Трактуння постіндустріальної цивілізації як фрагментарного комунікативного мережевого суспільства формує підхід до пізнання та соціальної практики, який можна визначити як конструктивістський. Згідно з його методологічними принципами предмет пізнання та соціальна реальність, передусім комунікативна мережева реальність, не є готовою даністю, а конструється в результаті креативної діяльності суб'єктів пізнання та практики.

Тож посткласична раціональність, на відміну від класичної, має справу з такими сферами пізнання, осягнення яких як існуючих незалежно від людини суверенних реальностей стає неможливим. Тому відповідно до методології конструктивізму постійно виникає необхідність добудови реальності як результату людської діяльності. Все це свідчить, що посткласична реальність не існує поза межами соціального проектування, а тому фактично є формою соціально-гуманітарної, проєктно-конструктивної раціональності. Предмет посткласичної раціональності – це раціональність як сфера конструктивної діяльності, яка, на відміну від об'єктивної реальності, передбачає відкритість, незавершеність, проєктивність, а також формується вольовими діями, рішеннями та вчинками. З огляду на викладене можна стверджувати, що посткласична парадигма – це передусім парадигма конструктивності, яка ґрунтується на таких принципах посткласичної науки, як синергетичність, самоорганізація, нелінійність, спостережуваність, відповідальність, комунікативність, ієрархічність, циклічність, доповнюваність.

Через усе більшу значущість креативної діяльності людини у стратегії виживання людства конструктивістські установки присутні в багатьох сферах сучасного наукового знання, культури та практичної діяльності. Евристично-методологічна роль епістемологічного конструктивізму виявляється у низці прикладних досліджень – у психології, соціології, кібернетиці, біології.

Зокрема, теорія пізнання та концепція аутопоезису У. Матурани та Ф. Варели є нетрадиційною спробою по-новому пояснити феномен життя у сучасній біології. Конструктивістський підхід до лікування низки психічних захворювань П. Вацлавика успішно застосовується у психіатрії. Х. фон Ферстера обґрунтовано вважають автором кібернетичного варіанту теорії самоорганізації. Незаперечним є внесок у розвиток соціології Н. Лумана, зокрема його концепція соціальної системи, згідно з якою суспільство інтерпретується не як сукупність автономних індивідів, а передусім як комунікативний комплекс, що складається із соціальних підсистем, пов'язаних комунікативною взаємодією. Практично-прикладне застосування конструктивізму можна віднайти не тільки у фундаментальних дослідженнях, а й у прикладних сферах технонауки, зокрема у розробці гуманітарних технологій, наприклад конструктивістського підходу в освіті, а також геополітичних технологій конструювання національних та регіональних ідентичностей. Зазначимо, що сучасна експериментальна наука є потужною силою, що формує нові реальності та експериментальні системи, здатні об'єднати у собі живе та неживе, соціальне та природне, реальне та віртуальне начала, по суті, «переводить» реальне в дійсне. У цьому контексті результат конструктивістської діяльності є синкретичною конструкцією, яка має двоєдину суб'єктно-об'єктну природу.

Еволюційно конструктивізм як напрям епістемології має глибокі історичні корені. Його світоглядні обґрунтування почали визначатись на тлі формування ідеї активності науково-пізнавальної діяльності. Ці обґрунтування можна віднайти у працях Д. Г'юма, Дж. Берклі, І. Канта, А. Шопенгауера, Л. Вітгенштайна, К. Поппера.

У найбільш класичній формі конструктивістська природа пізнання була окреслена І. Кантом. Його ідея про конструювання пізнання засобом накладання на хаос відчуттів

апріорних категоріальних форм розсудку (простору, часу, причинності), по суті, є конструктивістською. Її зміст – в утвердженні тотожності між суб'єктом та об'єктом, між пізнанням і тим, хто пізнає.

У ХХ столітті конструктивістські ідеї активно стали гальванізуватися математикою та фізикою, що вплинуло на становлення інструменталізму та конвенціоналізму. Через багатоманітне представлення конструктивізму в різних концепціях науки та культури приборники різних напрямів сучасного конструктивізму відмежовують себе від інших, вводячи у цей напрям характерні оціночні уточнення: радикальний конструктивізм, соціальний конструктивізм, комунікативний конструктивізм та інші. Спільним для новітніх напрямів конструктивізму є їхня дотичність до становлення реляційної парадигми наукового дослідження.

Згідно з цією тенденцією, опис досліджуваних явищ не є жорстко детермінованим чи регламентованим – він допускає різні варіанти та тлумачення, різні стратегії свого розвитку і, відповідно, різні результати. На формування реляційної методологічної парадигми, безсумнівно, вплинули теорія відносності А. Ейнштейна та принцип доповнюваності Н. Бора, які акцентують на активній ролі спостерігача, експериментатора, інтерпретатора, а тому й виведення можливості множинності та взаємодоповнюваності альтернативних теорій та моделей. Вплив реляційної парадигми можна спостерігати у багатьох сферах науки та культури. Зокрема, у мовознавстві та лінгвістиці він знайшов своє втілення в теорії лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Л. Уорфа, а також у ймовірнісній теорії етики (наприклад, етика відповідальності В. Франкла).

У сучасному плінному та ймовірнісному світі такий підхід у принципі дає позитивні результати, тому що відкриває можливість конструктивно вирішити проблему вибору між різними варіантами багатоваріантної людської діяльності та особливо у сфері визначення стратегії виживання людства. Однак релятивність як важливий момент людської креативності здатна переходити у свою протилежність – у деструктивний релятивізм. Йдеться про те, що активізм творця, який, ігноруючи онтологічну основу пізнання, виходить за межі допустимих та необхідних прогресивних змін, а це переводить релятивізм у волонтаризм, який здатний виродитись у пандемію силових деструктивних дій стосовно природи та людини. Тому не дивно, що у науковому співтоваристві превалює й інша точка зору щодо релятивізації пізнання – цей процес розглядається як деструктивний, що загрожує перетворити пізнання на пошук «істини без її відповідності реальності», утвердження «етики без всезагальних зобов'язань».

Також треба наголосити, що через тотальне панування духу релятивізму та плюралізму межі та сама можливість науки як способу одержання істинного знання фактично розмиваються. Це неминуче приводить до культивування агресивного скептицизму та навіть соліпсизму. Деструктивна логіка радикального конструктивізму – це епістемологічний релятивізм, який, своєю чергою, стає обґрунтуванням релятивізму етичного. Тож релятивізм та пов'язаний з ним радикальний конструктивізм треба розглядати глибше та всебічно, адже саме він мимовільно обґрунтовує можливість історичного кінця науки, стверджуючи услід за позитивізмом, що традиційне метафізичне розуміння істини в новітній науці не працює, та ставлячи під сумнів основоположний для класичної раціональності принцип суверенності поняття істини.

Водночас заслуга радикальних конструктивістів полягає передусім у розвінчанні наукового пізнання як дзеркального відображення дійсності. Вони цілком справедливо критикують розуміння пізнання як відображення, розглядаючи його як концепцію, що позбавлена визнання креативного характеру наукового пізнання як у теоретичному, так і у емпіричному його рівнях. Спираючись на реляційну парадигму в психології, філософії,

соціології, представники різних напрямів конструктивізму (Дж. Келлі, А. Шютц, Т. Лукман, У. Матурана, Ф. Варела, П. Вацлавик) стверджують, що знання, на відміну від постулатів теорії відображення, не міститься в об'єктивній дійсності та не вичленовується з неї в процесі пізнання, а конструюється суб'єктом у формі різних схем, моделей, метафор, які можуть бути багатоваріантними та альтернативними.

Як уже було зазначено, значний евристичний потенціал конструктивістська епістемологія виявила у математиці, а також у соціальних та інженерно-технічних науках. Однак контраргументи конструктивізму щодо класичного епістемологічного погляду про визнання онтологічної основи пізнання є переконливими тоді, коли пізнавальний процес замикається лише в рамках суб'єкт-суб'єктних відносин. Відмова або недооцінка онтологічних засад пізнання перетворює його на волюнтаристсько-інтуїтивне самоствердження індивіда.

Саме тому постають такі питання: на якій методологічній та метафізичній основі має відбуватись пошук гармонізації об'єктивно-вихідної реальності з конструйованими, штучно створеними віртуальними реальностями? Як подолати агресивну релятивізацію пізнавального процесу?

Базовим принципом становлення нової епістемологічної парадигми, на нашу думку, є коеволюційний підхід, який націлений на об'єднання наук про дух та наук про природу, інверсію суб'єктно-об'єктного на суб'єктно-суб'єктне світовідношення. Цей підхід спрямований на формування нового типу філософування, який прагне уникнути двох крайнощів – фундаментального онтологізму та абсолютизації релятивізму. Він зорієнтований на досягнення та забезпечення гармонійної цілісності людської буттєвості, в якій синергічно поєднується духовне та матеріальне, природне і людське, загальне та одиничне, унікальне і особливе.

Прийняття факту наростаючої плинності, динамічності людського буття у XXI столітті, зростання конструктивістського характеру пізнавальної діяльності не знімає проблему узгодження наукового пошуку з істинною реальністю, безумовного визнання неможливості побудови того чи іншого типу епістемології поза її зв'язком з його онтологією.

Однак, на жаль, нині в контексті звернення до проблеми реальності з боку різних епістемологічних концепцій спостерігається відхід від класичних уявлень про реальність як вихідної структурної ланки пізнавального процесу. За цих умов виникає загроза втрати самої суті наукового пізнання. У багатьох сучасних дискурсах проблематика власне епістемологічного визначення реальності витісняється на периферію, перекладається на компетенцію лише вчених природодослідників. Такий стан справ породжує плюралістичність образів реальності, концептуальну розмитість її розуміння, ігнорування її трансцендентної основи, яка забезпечує цілісність універсуму.

Справді, шквал новітніх революцій у науці, зокрема в космофізиці, молекулярній біології, інформаційних технологіях, поява мегатехнологій типу суперколайдерних експериментів не тільки породжує множинність онтологій, а й ставить під загрозу онтологічні засади людського буття в усій його тотальності. Меганаука, мегатехніка стають, по суті, онтотехнікою, яка здатна проникнути в глибинні основи буття, неконтрольовано змінюють його константи чи задають нові параметри іншим формам буття. Зокрема, розвиток інформаційних технологій нині здатен формувати новий просторово-часовий континуум, нове сенсорне середовище та способи його сприйняття, інтерфейс комп'ютера та людини, конструювати технічно просунуті моделі – прообрази штучного інтелекту.

У цьому контексті для зняття опозиції конструктивізму та реалізму, релятивізму та онтологізму В. Лекторський слушно пропонує як альтернативу концепцію конструктивного реалізму, що спрямована на пошук плідного діалогу між радикально конструктивістською та радикально реалістичною позицією в епістемології. Позиція «конструктивного

реалізму» характеризується так: «я» в усіх своїх іпостасях, у тому числі і як пізнаюче, може бути зрозумілим як існуюче лише у соціальних комунікаціях, тобто як предмет і одночасно умова соціокультурного конструювання. Це не означає, що суб'єктивні реальності «я» фіктивні. Ні, вони цілком реальні, однак це особливий тип реальності... Це не тільки предмети та їхні тіні, не тільки речі, а й події та процеси. «Я», суб'єктивне та пізнаюче, належить до реальності особливого типу – реальності комунікативної» [13, с. 235].

Для зближення конструктивістських та реалістських поглядів на дійсність І. Бескова слушно, на нашу думку, вводить поняття «індивідуальна об'єктивна реальність» [2, с. 16]. На цій підставі відкривається, зокрема, перспектива подолання традиційної дихотомії розуму та тіла. Тож зовнішня та внутрішня сфери буття індивіда функціонують не лише як автономні сутності, а й виступають як цілокупне єдине.

З'ясовуючи онтологічний статус конструйованих та віртуальних реальностей, ставлячи, зокрема, питання, як ці штучні реальності співвідносяться з вихідною, об'єктивною реальністю, наскільки вони онтологічно рівноправні, в контексті ідей конструктивного реалізму ми цілком логічно можемо дійти такого висновку: сконструйована, штучна, у тому числі віртуальна реальність не є ілюзорною, а виступає способом розширення об'єктивної реальності, її раціонального переконструювання як інструмент дослідження соціокультурних духовних феноменів, що дає змогу проникнути у більш тонкі та приховані кластери буття сенсорно, і навіть без допомоги технічного оснащення.

Базисним принципом коеволюційної парадигми, який покликаний забезпечити цілісність усіх можливих форм пізнання та осягнення універсуму, включаючи й науку, є принцип креативності. Є досить природно-наукових та гуманітарних підстав стверджувати, що креативність має апіорний характер. Це впливає з факту фрактальної діалогічної структури самого світу та людини, упорядкованої в трансцендентному. Креативність як апіорна даність є структурною та інформаційною компонентою буття, а також нового розуміння істини в посткласичній науці.

Про універсальний, перманентний характер креативності, її тотальний та творчий, евристичний потенціал у різних сферах науки та культури свідчать не тільки філософи-гуманітарії, а й природодослідники. Зокрема, К. Поппер у своїх працях акцентує на творчому потенціалі Всесвіту, завдяки реалізації якого й стала можливою поява таких виявів людської творчості, як наука, поезія, музика, живопис. Низка космологів та фізиків обґрунтовують думку про «доцільність, гармонію» фізичних законів, вихідну інформаційну матрицю золотого перерізу та «антропного принципу» як «генетичного коду» Всесвіту (Б. Картер, Дж. Вілер, С. Гокінг). Креативність як апіорна напередвизначеність, первинна конструктивна ментальна функція, яка породжує всі можливі матриці буття, метафізичні принципи, зокрема, такі як взаємодія, причинність, нелокальність та інші, відкривається, а не винаходиться.

Принцип креативності є духовним оберегом від епістемологічного релятивізму, скептицизму, ігнорування істинності знання як такого. Як уже було зазначено, у новітніх напрямках епістемології – радикальному конструктивізмі та еволюційній епістемології – такі поняття, як об'єктивна реальність, істина як адекватне осягнення цінності, замінюються поняттями істини як форми життя, взаємодії організму та середовища, як конструктивної моделі, схеми. Ця інтерпретація пізнання та істини з боку радикального конструктивізму призводить до абсолютизації суб'єктивного конструктивного моменту в пізнанні, до епістемологічного релятивізму – саме він заперечує саму можливість об'єктивності наукового пізнання та істини як наукового ідеалу.

Визнання трансцендентних апріорних підвалин буттєвості є гарантом свободи пізнання, діяльності світу та людини, науки та етики, науки та релігії, фізики та метафізики, яка несумісна як і з догматизмом, так і з релятивізмом. У цьому плані стає очевидним штучне розділення різних форм пізнання та осягнення реальності, оскільки всі вони пронизані духом креативності як апріорно напередвизначеного атрибуту людської буттєвості.

За всієї обмеженості конструктивізму як особливої концепції науки, зокрема релятивізації ним процесу пізнання, саме його виникнення відображає глибинну потребу в нарощуванні та розкритті креативного потенціалу людини та людства загалом. Людство для свого подальшого виживання та розвитку, згідно з антропним принципом, з необхідністю має стати не тільки спостерігачем, а й співучасником коеволюційного процесу, суб'єктом всеосяжної проєктивно-конструктивної діяльності в усіх сферах матеріального та природного буття. За цих умов конструктивізм як філософська концепція науки стає впливовою світоглядно-методологічною основою проєктивно-конструктивної діяльності сучасної людини.

Укоріненість ідеї конструктивізму в філософських поглядах на діалогічність, креативність ставлення людини до світу, її органічної включеності у коеволюційні процеси знаходить нові імпульси для його розвитку в соціосинергетиці, тобто у синергетиці з людським обличчям. «Синергетика стає способом не просто відкриття, а створення реальності, способом побачити світ по-іншому та активно вбудуватися у цей світ. Вона дає змогу розглянути старі проблеми у новому світлі, переформулювати питання, перекоструювати проблемне поле науки» [10, с. 70].

Саме ідеї соціосинергетики були сприйняті поміркованим, альтернативним конструктивізмом, який виходить з того, що людина справді здатна брати діяльну участь у конструюванні бажаного майбутнього, але згідно з вимогами антропного принципу у формі апріорно закладених онтологічних та пізнавально-конструктивних тенденцій розвитку самоорганізаційних систем. У цьому плані альтернативний конструктивізм чи конструктивний реалізм виконує важливу прогностично-адаптаційну роль, оскільки сприяє стабілізації суспільства, деуалізації радикально-алармістських шляхів його розвитку.

Для адекватної оцінки характеру епістеміологічних настанов сучасного конструктивізму, соціального конструктивізму зокрема, необхідно простежити його еволюцію у модерній та постмодерній епосі. Як найбільш змістовий вираз умонастрою конструктивізму з початку ХХ століття проявився не стільки в теорії, скільки у низці соціокультурних практик: архітектурі, мистецтві, техніці, пропаганді. В його основі лежали потужні, часто утопічні, прогресистсько-технократичні проєкти (переробити світ до його основ). Через формування новітнього предметного середовища його адепти ставили своїм завданням сконструювати образ нової людини (образ радянської людини-«гвинтика» чи «совка», «надлюдини» в нацистській ідеології). З крахом прогресистської ідеології, з наростанням інформатизації стилю життя сучасної людини змінився і сам підхід до формування ідентичності.

Сучасні конструктивістські настанови націлені насамперед на зміну самої людини поза предметним середовищем її буття, оскільки розвиток сучасних інформаційно-комунікативних технологій відкриває необмежені можливості впливу на свідомість і поведінку людини. Маніпулювання свідомістю сучасної людини на рівні глибинних архетипів набрало загрозливих масштабів. У результаті людина фактично живе у штучно створеній фантомній реальності, в якій вона ще більше відчуває себе відчуженою та бездомною. Методологічною опорою сучасних соціогуманітарних технологій у формуванні психологічно та ідеологічно бажаного виду людини (ліберальної чи інвайронментальної світоглядної орієнтації) є передусім соціальний конструктивізм. Він одержав найбільший розвиток у соціальній психології та соціології.

У цьому контексті треба наголосити, що ідея соціального конструктивізму щодо визначальної ролі мови в пізнанні та конструюванні соціальної реальності має надвелике значення для захисту національного соціокультурного простору. Спираючись на теорію лінгвістичної відносності, ця ідея виходить з того, що фундаментальні відмінності людських спільнот ґрунтуються не на расовій, а на мовній основі. Тільки мова безпосередньо об'єднує людей у ті чи інші ідентичності. Обґрунтована в лінгвофілософських концепціях ХХ століття синергетична і антропокосмічна сутність мови засвідчує, що «рідна мова – це символічне середовище, медіатор та гармонізатор атрактного типу між енергіями пізнаного (світу) і того, хто пізнає (людини)» [1, с. 169]. Світ рідної мови – «це дім буття», «найбільш інтимне лоно культури» (М. Гайдеггер).

В евристично-методологічному плані особливе місце у поясненні конструювання нових ідентичностей посідає комунікативний конструктивізм П. Вацлавика. Ще в 70-ті рр. ХХ століття в книзі «Наскільки реальність є реальною» він формулює концептуальне кредо конструктивізму: «віра в існування єдиної реальності є найнебезпечнішим схибленням. Єдине, що існує, – це безліч версій реальностей. Деякі з них можуть суперечити одна одній. Усі вони є результатом комунікативності, але не відображенням певної одвічної об'єктивної істини» [22, с. 11]. Ця теза, що реальність як продукт спілкування плюралістична, множинна, що у кожного є своя правда та міра речей, в принципі дає ключ до діалогічного, толерантного розв'язання міжособистісних, міжетнічних конфліктів. Застосування конструктивістської технології в гуманітарних науках дало змогу П. Вацлавіку розробити ефективні практичні поради як щодо розв'язання проблем спілкування між людьми в повсякденності, так і стосовно пошуку гармонізації відносин між державами, різними спільнотами, культурами та ідеологіями.

Зокрема, досліджуючи конфлікти, які виникають між різними ідентичностями, ідеологічними системами, П. Вацлавик акцентує увагу на тому, що їхньому конструктивному врегулюванню часто заважає категоричне переконання кожної зі сторін в єдино правильній істинності своєї ідеології та абсолютній хибності (ілюзорності) протилежної. Проблемність таких ситуацій полягає в тому, що конфлікт відбувається, розгортається на рівні дійсності другого порядку, тобто дійсності комунікативно сконструйованої, де заперечується існування певних об'єктивних науково верифікованих істин. П. Вацлавик наводить типовий, на його думку, приклад: «У конфлікті між Ізраїлем та арабськими державами не існує жодних «наукових», «об'єктивних» розв'язків, так само як їх не існує у конфлікті між двома індивідуумами, що спілкуються. Спілкування не належить до царини реальності першого порядку. Воно є чистою конструкцією сторін, що спілкуються, і яка також відкидає будь-яку об'єктивну верифікацію» [21, с. 125].

Такий висновок впливає із заперечення П. Вацлавиком онтологічних, апріорно засадничих архетипних підвалин конфліктуєчих ідентичностей. У цьому історичному контексті між Ізраїлем і арабським світом наявні не тільки ментальні розбіжності, а й історично-спільні архетипові засади. Саме вони є тією першою реальністю, яка відкриває шлях для пошуку розв'язання перманентного конфлікту ідентичностей, пошуку третьої правди. Проте П. Вацлавик цю третю правду шукає лише у продуктах довільного конструювання в комунікативному просторі, без залучення як історичного розсуду спільної для конфліктуєчих сторін історичної пам'яті, архетипового досвіду.

Більше того, самі комунікативні засоби, зокрема мовні, не позбавлені об'єктивного змісту. В них у перетвореній формі зафіксована вся історія діалогу людини зі світом. Зокрема, з погляду теоантропокосмічної теорії мови мовна комунікативність має антропний характер, забезпечуючи внутрішньовидове соціокультурне різноманіття людства, що

є умовою його збереження. Водночас у контексті взаємозбагачення спільнот навіть найвіддаленіші мови взаємопов'язані між собою. Тож картина світу рідної мови не є непереборною перешкодою для іншого бачення світу. Всі мови, аналізовані лінгвістичною наукою, можуть бути вивчені та перекладені людьми, носіями іншої мови, що є онтологічною передумовою для їхнього духовного взаємозбагачення та у підсумку й порозуміння.

Проаналізовані аспекти використання конструктивістського підходу соціогуманітарними технологіями щодо формування чи маніпулятивної зміни ідентичностей тих чи інших спільнот не вичерпують усього багатства його застосування в інших сферах людської діяльності. Принцип конструювання дійсності демонструє свою ефективність під час пояснення засад функціонування живих організмів як когнітивних систем (Е. фон Глазерсфельд, У. Матурана, Ф. Варела). Зокрема, біомедичні технології дають змогу по-новому розглянути проблему конструктивістської природи пізнання. Вони засвідчують, що будь-яке конструювання реальності у підсумку мусить відбуватись з урахуванням природних закономірностей. Адже під час такого конструювання виявляється, що те, що ми винаходимо, конструємо, вже існує в природі. Наприклад, одна із сучасних тематик фармакології – інтерферуючі РНК. Однак виявилось, що природа вже використовує ці технології [4, с. 21].

Особливо рельєфно свій креативно-евристичний потенціал конструктивістські пізнавальні установки виявили у парадигмі енактивізму У. Матурани та Ф. Варели. Енактивне пізнання забезпечується всіма сутнісними силами людини – психічними, соматичними, у тому числі й тілесною організацією. Тобто людина думає і пізнає всім своїм єством та тілом розумові процеси, які відбуваються в голові (в мозку), є лише одним з численних тілесних процесів. Стверджуючи ідею, що свідомість втілює у собі когнітивні можливості людської тілесності, тілесно-орієнтований підхід абстрагується від фізикалістського трактування свідомості як функції мозку. Свідомість є емерджентною властивістю мозку, тілесності як інтегрованого цілого до нейрофізіологічних процесів у голові мозку, а тим паче до комп'ютерної версії свідомості. Останній момент особливо важливий для девуалізації спроб ототожнення свідомості людини зі штучним інтелектом, а також для критики утопічно-алармістських проєктів визначення місця та ролі штучного інтелекту у вирішенні цивілізаційних проблем, гіпотез про неминучість переходу людської цивілізації у віртуальний кібернетичний простір (С. Гокінг, В. Зубков, Є. Головаха).

Отже, можемо констатувати, що нестримні зусилля технонауки щодо конструювання реальності без огляду на закони природи та без прогнозування негативних наслідків щодо виживання цивілізації ставить питання про межі техніко-наукової активності людини, технологізації життя, створення дієвих механізмів контролю за розробленням нових технологій. Мета технонаукового конструктивізму визначається передусім стратегічною проблемою гарантування глобальної безпеки людства, відвернення загрози буттю як такому, збереження життя на Землі. Тобто ці межі диктуються антропним принципом у його найбільш сильному термінальному варіанті.

На нашу думку, саме синергетичний погляд на розвиток біосфери та техносфери дає змогу визначити вибір серед варіантів конструювання реальності найбільш оптимальну екологічну нішу для виживання людства. Ідея кібернетичного конструктивізму, аутопозису щодо механізмів самоорганізації, самовідтворення складноорганізованих систем є надважливими з погляду запобігання імовірності виходу з-під контролю системи новітніх нанотехнологій NBIC. Ідеться про створення технологій, розрахунок ризиків, оцінку результатів розвитку NBIC, їхньої експертизи, санкціонування проєктів та прогнозування їхньої реалізації.

Синергетичний підхід, як уже було згадано, дає змогу деуалізувати алармістські проекти: «виходу за рамки природних обмежень», «керованого позаприродного біотехнічного антропогенезу» (Й. Масуда, А. Назаретян), «віртуального суспільства» (В. Зубков, С. Гокінг), «штучної екологічної ніші-сховища для виживання людства поза природою» (А. Назаретян). Хибність цих проєктів – у їхньому механіцизмі, редукціонізмі, у запереченні онтологічної трансцендентної сутності людської буттєвості, єдності креативності природи і креативності людини. Конструктивна діяльнісна місія людини вимагає від нас більшого, ніж просте виживання, вона вимагає регенерації життя на найбільш високому духовному рівні, тобто того великого стрибка, який дозволить людству виконати призначену йому антропну місію [20, с. 259–312]. Тож, виходячи з креативно-конструктивістської інтенції людини, жодні фатальні сили не пануватимуть над людством. Відповідно до положень синергетики його майбутнє багатоваріантне, а який саме варіант стане реальністю залежить від доброї волі та почуття відповідальності самих людей.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Київ : Академія, 2009. 190 с.
2. Бескова И. Феномен сознания. Москва : Прогресс-Традиция, 2010. 367 с.
3. Водопьянов П., Сидоренко І. Фрагментарна мережева реальність неоіндустріального суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія: наук. журнал.* 2013. № 1. С. 160–164.
4. Власов В. Время биотехнологий. *В мире науки.* 2013. № 10. С. 18–23.
5. Войцехович В. Антропна ли посткласическая картина мира. *Посткласические практики и социокультурная трансформация* : материалы VI междисциплинарного семинара / Под общ. ред. О.Н. Астафьевой. Москва : МАКС-Пресс, 2009. С. 46-51.
6. Глазерсфельд Э. фон. Введение в радикальный конструктивизм. *Вестник МГУ: Серия 7. Философия.* 2000. № 4. С. 3–24.
7. Джерджен К.Дж. Социальный конструктивизм: знание и практика. *Сб. статей / Пер. с англ. А.М. Корбута.* Минск : БГУ, 2003. 223 с.
8. Донченко Е. Фрактальная психология. Киев : Знання, 2005. 323 с.
9. Давидович В., Аболина Р. Кто ты человечество? Москва : Молодая гвардия, 1975. 176 с.
10. Князева Е., Курдюмов С. Антропный принцип в синергетике. *Вопросы философии.* 1997. № 3. С. 62–79.
11. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ : ПАРАПАН, 2003. 240 с.
12. Лекторский В. Эпистемология классическая и неклассическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 256 с.
13. Лекторский В. Конструктивистский подход в эпистемологических науках о человеке. Москва : Канон+, 2001. 368 с.
14. Луман Н. Общество общества. Москва : Логос, 2011. 640 с.
15. Матурана У., Варела Ф. Дерево познания: Биологические корни человеческого понимания / Пер. с англ. Ю.А. Данилова. Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 224 с.
16. Мельник В. Філософія. Наука. Техніка: методолого-світоглядний аналіз. Львів : ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2010. 592 с.
17. Мельков Ю. Человекомерность посткласической науки. Київ : ПАРАПАН, 2014. 254 с.
18. Налимов В. Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 353 с.
19. Попович М. Бути людиною. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 223 с.
20. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводом оригинальных работ П. Вагцла-

- вика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). Мюнхен : Phren, 2000. 332 с.
21. Watzlawick P. Münchhausens Zopf: oder Psychotherapie und „Wirklichkeit“. Munchen, 1997. 225 p.
22. Watzlawick P. How Real is Real? New York, 1977. 266 p.

HEURISTICAL POTENTIAL OF CONSTRUCTIVISM AS A METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF PHILOSOPHY OF SCIENCE

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article presents a philosophical analysis of constructivism as a methodology of scientific research, and the science in general, through the prism of projecting this methodology on the state of modern scientific discourse. The importance of the historical genesis of the approaches that formed the modern methodology of constructivism is considered. The main conceptual differences of interpretation of scientific knowledge by postclassical and postnonclassical rationalities are described. The methodological bases of delimitation the understanding of the subject through the prism of classical and nonclassical epistemologies are also analyzed. In the context of science methodology, the influences of constructivism on the formation and implementation of scientific research within the humanities and exact sciences are studied. The critique of the relativistic interpretation of the concept of “true knowledge” as a threat to the development of scientific discourse is considered. The features and specifics of communicative and postclassical rationality in general are described. Within the framework of the paradigm of constructivism, the critique of the interpretation of the process of scientific cognition as a mirror image of reality is considered. The coevolutionary approach is characterized as a basic principle of formation of a new epistemological paradigm. The concept of “constructive realism” in the context of the synthesizing approach of the basic “dogmas” of constructivism and realism is investigated. The principle of “creativity” as the basic principle of the coevolutionary approach is analyzed. The subject-subject and object-object structures of scientific cognition in the context of postclassical and postnonclassical epistemologies of scientific cognition are considered. The necessity of the presence of a synergetic principle of forming a scientific model of constructing reality within the framework of constructive realism as a methodology of constructing social reality is substantiated.

Key words: constructivism, constructive realism, methodology of science, science, postclassical epistemology, humanitarian technology, reality, rationality, consciousness, subject of cognition, object of cognition.